Núm. 21

15-9-25

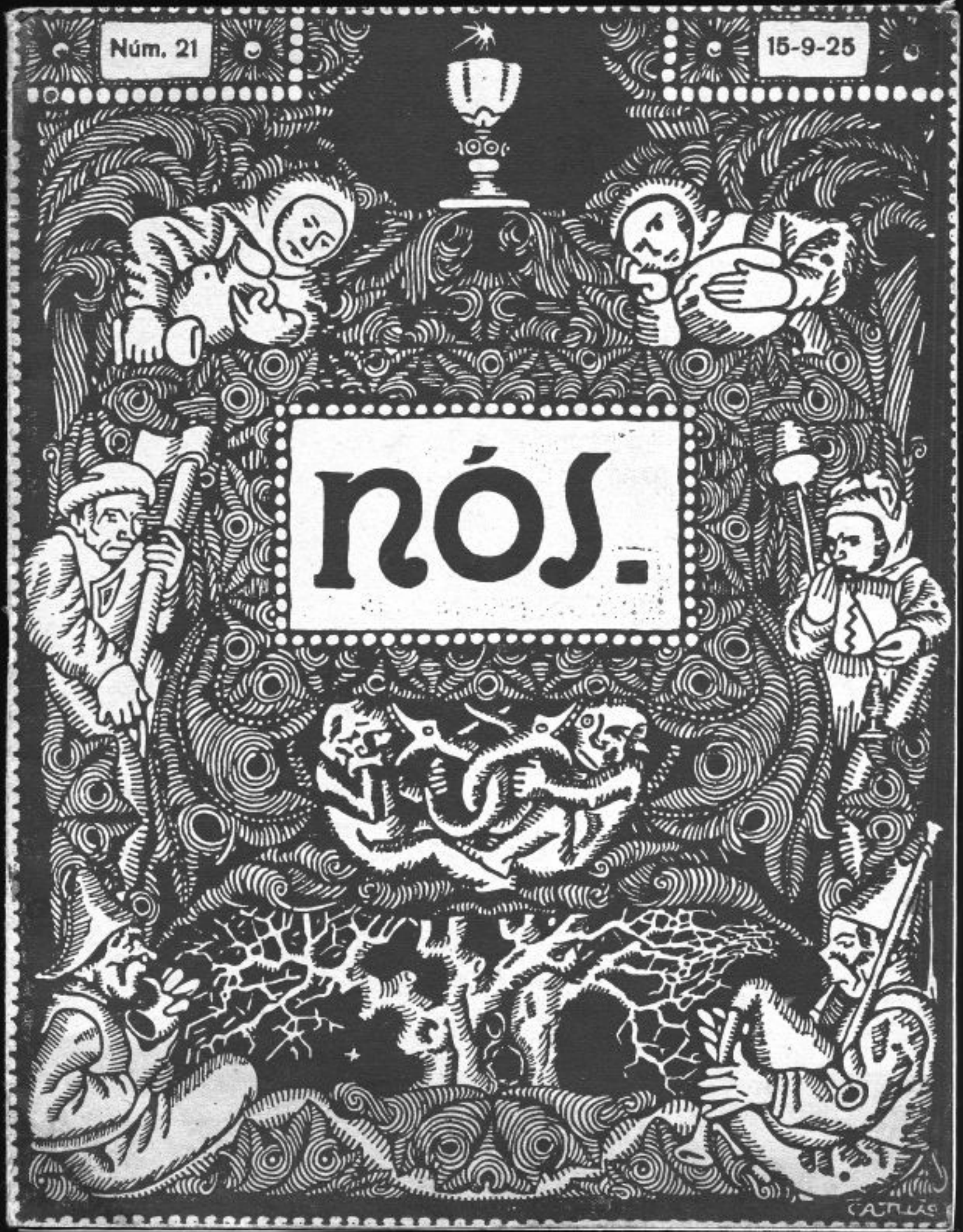

nós.

BOLETIN MENSUAL
da
CULTURA GALEGA

DIREITOR LITERARIO
Vicente Risco

DIREITOR ARTÍSTICO
Alfonso R. Castelao

DIREICIÓN E REDAUCIÓN
Sto. Domingo, 47 - OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:
Real, 36 1.º - A CRUÑA

ABONAMENTO

Doce númaros, na Península	**6** pesetas.
Fora da Península	**15** ,,
Númaro solto na Península	**1** ,,
Na Arxentina	**60** centavos
En Cuba	**30** ,,

Pagos adiantados

Iste boletín non pubrica mais orixinás qu'os que foran direitamente solicitados pol-a Direición. Tampouco se fai solidario das ideias n-eles emitidos, a non ser dos que, por non iren rubrados, enténdense que son da Redaución.

SUMARIO

Falares miñotos, por o MARQUÉS DE FIGUEROA.
Un romnnce galego, por ARMANDO COTARELO.
Cantigas d'El Rei Sabio localizadas en Galicia. San Ero d'Armenteira por XOSÉ FILGUEIRA VALVERDE.
Do arte popular galego e d'algunhas das suas manifestazons, por F. BOUZA BREY.
A Edade do Ferro en Galiza, por FLORENTINO L. CUEVILLAS.
Quod nihil scitur, (continuación), tradución de XAN AZNAR PONTE.
Panteismo. por AUGUSTO MARÍA CASAS.
Archivo Filolóxico e Etnográfico de Galiza.
Os homes, os feitos, as verbas; pol-a REDAUCIÓN.

LEA VOSTEDE *A NOSA TERRA* *IDEARIUM DAS IRMANDADES*

Adeministración Real, 36 — A Cruña

Dr. MOSTEIRO

Médico Odontólogo

Mediciña e Cirugía da boca -- Electricidade -- Rayos X

A Clínica Dental mais compreta de Galicia

Cantón Pequeno, 1 (Casa Pastor) - A CRUÑA

LUIS FÁBREGA

DROGUERIA E FARMACIA

Progreso esquina a Luis Espada

OURENSE

MERQUE VOSTEDE

Plumeiros RAFIUM

De mais dura qu'os de pruma e limpa millor

Véndense en todol-os estabrecimentos do ramo

Andrés Perille - **OURENSE**

Reloxería ZENITH

Máquinas parlantes, Discos, Agullas e Accesorios

M. Calviño

OURENSE

Sombreirería

LEMUS

A mais económica de Galicia

San Andrés, 74

A CRUÑA

VIÑOS RANDULFE de Bodegas Galegas - Finos de Mesa

OS PEARES (Ourense)

Sanatorio Quirúrgico

Direitores:

Manuel Peña Rey

Ginecología e Partos

José Mosquera Blanco

Cirugía geral

Especialista na gorxa, nariz e ouvidos

Situado frente á Alameda do Cruceiro, ten todal-as condicións precisas.—Prauticase toda crás d'operacións.—Dotado de todol-os adiantos que pide a actual Cirugía.—Modernas instalacións de RAYOS X pra diagnóstico e RADIOTERAPIA superficial e fonda, con voltaxe de 250.000 voltios.—Aparello de Diatermia pra tratamento de Anexites, procesos inflamatórios, reumatismo, etcétera. Lámpara de cuarzo pra sól d'altitude e ultra-violeta pra tratamento d'escrofulosis, raquitismo, alopecias, eczemas, etcétera. Admítense embarazadas, e cóntase con material esterelizado pra fora da cibdade en casos d'urxencia.—Poden colaborarea todol-os compañeiros, previo consentemento dos direitores.

BODEGAS GALLEGAS PEARES E OURENSE

Viños finos de mesa: Tinto TRES RIOS. Blanco BRILLANTE. LOS GALLEGOS blanco e tinto

Macía e Valeiras, Apartado 18--Ourense

A importancia da pubricación

L A R

non precisa pregoarse

Vexa vostede calquera dos números pubricados e quedará satisfeito

Todal-as novelas son inéditas e orixinales dos millores escritores galegos.

Se vostede é amante das boas letras debe suscribirse á

L A R

Coste de cada número 30 céntimos

Suscricion a 6 números 1'60

Administración: Real, 36-1.º **A Cruña**

nós

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano VI ★ Ourense 15 de Setembro 1925 ★ Núm.21

FALARES MIÑOTOS

Da silva os copreiros,
cataores de viño,
son todos moceiros
«alem e aquem Minho.»

Me chamaron emigrante
e houbo ingano no falar,
que non din en vida allea
ô ficar en Portugal.

N'era outra que a do Miño,
no meu chao de Galicia,
a vidiña que atopei
que por sempre foi xa miña.

Baixa o Támega ourensán,
regando de Chaves terras,
a topar do Douro as vides
com'as augas onda Régua.

Auga crara do río Lima,
eu catala ben quixer,
recordando que a bebera
na Galicia de onde ven.

D'outro Letheo é ribeira
da que din, n-un mal dizer,
que non sendo pra esquecida
ela é causa do esquecer.

Mais que o Douro co-as riquezas,
cos quereres chama o Miño
ô maduro viño gana,
cando é bon, o verde viño.

D'unha n-outra beira o río
como os paxariños saltan,
dan ôs aires vários sons,
e tan soyo un amor cantan!

Eu, miñoto, de ribeira
cámbeo sen mudar meu ser;
as ribeiras dan no río,
a él vai todo meu queret.

Queira Deus que entr'os enlevos
nunca deixe de ficar,
dos Monção ou Salvaterra,
na Galiza ou Portugal,

Marqués de FIGUEROA

UN ROMANCE GALEGO

(COMUNICAZÓN FEITA AO «SEMINARIO DE ESTUDOS GALEGOS» EN 15-X-924)

Na miña coleizón folk-lórica de Galiza e na seizón adicada a os romances – seizón ben nutrida que tiña mentes de pubricar de xeito sistemático (1) eisiste un eixemprar notabel que hoxe quero dar a coñecer a os membros de ista xuntanza.

Trátase de un romance descoñecido e inédito, pois non sei de ninguén que o pubricase; de un romance bilingüe como son os mais do noso romanceiro e, anque falioso, cicais, de moitos versos, de abondo compreto pra conter todo o desenrolo de un terribel drama de baixa concupiscenza. ¡Canto gostan as nosas xentes de parellos argumentos! Pro eisí como a musa de hoxe dalle pol-o picaresco humorista e sarcásteco, a de onte ladeábase pol-o tráxico; os namoramentos sinxelos non lles acaecían por correntes e vulgares, percisábase o sangue, o sacrilexo, o incesto ou a morte. Pol-o demais o romance amosira ser moi antigo, inda que a forma en que o puiden recoller háchese estragada de tanto peneirar de boca en boca.

Tres hijos *tiña* este Rey
todos tres como una grana;
el mas chiquito *de eles*
se *namoró* de una *hirmana*;
para la vencer mas presto

(1) Véxase a *Introducción* a ista labor na revista ULTREYA (Ano I.-Num. 5-, Santiago I-VII-1919). Pubricamos romances en diversos números de iste finado boletín

para la vencer mas presto
se hallara muy malo en cama.
Bajara su padre a verlo
de altas torres *onde* estaba.
– ¿Qué tienes tu, hijo mío,
que es eso que a ti te pasa?
– *Calientura* tengo, padre,
calientura que no arranca.
– ¿Qué comerás, *fillo meu*,
qué comerás que *eu che traia*?
– Un guisado, padre mío,
si me lo guisa mi *hirmana*
– *Eu llo direi que cho guise,*
eu llo direi que cho traia.
– Si viene que venga sola,
que no venga acompañada
que la bulla de la *giente*
a los enfermos enfada.

– Qué tienes tu, mi hermanito
que estás tan malito en cama?
– Todo esto hermana miña,
tus amores me lo causan.
– Mis amores, hermanito,
a ti no te importan nada.

La cogió por la cintura
y en la cama la *tumbara*:
voces daba la doncella
a su padre que la valga,
– Cállate tu mi hermanita,
todo esto no importa nada:
tenemos un tío en Roma
que todo lo dispensaba.
Tanta burla *fizo de ela*
que hasta le cuspió en la cara.
Se saíra cara afora
berrando desconsolada:
– ¡*Xusticia veña do ceio*
que a da terra non val nada
Pra matar fillo do Rei
que a min me deixa bulrada

O asunto d'iste romance é certamente antiquísimo e de outo e respeitoso orixe: da Bibria, do Antigo Testamento.

O menos lido topará craríssima semellanza entre él e a truculenta historia de Tamar, filla do rei David, violada pol-o seu irmán Amnón, a quen o fermoso Absalón, irmán de entrambos, mandou matar por isto n-un gran xantar que lle dou *(Libro segundo dos Reises, capítulo XIII.)* A semellanza trócase en identidade en moitos detales.

A importanza de iste eixemprar rube de súpeto ô considerar que Menéndez Pelaio esquirbiu referíndose a certa mostra romancesca andaluza do mesmo asunto hachada en Osuna por Rodriguez Marín *(Boletín folk-lórico Español)* «es el único romance popular que conozco sobre asuntos del Testamento Viejo» *(Antología de líricos, X, 197, nota)*. Agora ben. Si comparamos o romance de Osuna co noso, temos que lle dare a iste grande superioridade. É mais longo, mais compreto, mais movido, mais dramático e segurísimamente moi anterior. O andalús parez obra de algún xudeo ou mourisco, según acrara a anteposizón do artello *al* ô nome de Tamar. A sustitución de Amnón por Tarquino, o forzador de Lucrecia é un cas ben craro de iso que se chama *contaminación* entre dous temas, un de Ourente e outro de Ocidente.

O noso poeta non fixo nada d'esto. Con sollo o recordo de aquela bárbara páxina do do Libro dos Reises, teceu unha refenda bárbara tamén culpa do asunto, pro mais xêral, mais humán e millor condida e desempenada. Eiquí non se ve rastro algún de arabismo ou xudaismo; por isto quero creer que o romance non nasceu en Andalucía, nin en chola semítica, senón que de Castela veu a Galiza onde os nosos paisans o aniparon garimosos e de Castela baixou a Andalucía onde ise mouro ou xudeo estragou n-él de moi mal xorne.

ARMANDO COTARELO

AXIÑA APARECERÁ

OS HOMES ALBUM POR CASTELAO

(EDICIÓN LAR)

Cántigas d'El-Rey Sabio localizadas en Galicia

SAN ERO DE ARMENTEIRA

(DE UN TRABALLO LIDO NO SEMINARIO DE ESTUDOS GALEGOS Á 24 DO MES DE SANTOS DO 1924 ENCOL DAS «FONTES E DERIVACIÓN DA CÁNTIGA CIII»)

O libro foral, en orden XIII, do Mosteiro da Armenteira (1), esquírto no 1624 por Fr. Basilio Duarte, Prior e Arquivista do dito Mosteiro, conta que don Ero, Señor da Armenteira onde tiña o seu pázo, e moi principal cabaleiro de outo paraio e nobre alcuña, lógo estudár ártes liberales, tomár a carreira das armas e casár cun-ha dona da sua condición arredouse do mundo pra vivir nun-ha ermida de Castróbe. Mais tárde pideo a San Bernárdo monxes da sua orde, pra faguér fundaceón, sendolle concedidos catro cando os de Claraval viñeron á nosa terra. No 1150 foi Don Ero nomeado abade, erguendo a belida eirexa da Nosa Dona, e gozando do seo cargo astra o 1176 en que nun bo día saindo a dar un borde, na seran, sentado pe dun arbre, ouzou cantár tan maiñamentes un paxáro que ficou «dormido el cuerpo mientras el alma gozába los deleites de la gloria, que por señál de los que por su virtud le tenía gardádos quiso Dios darle a gustár». Os monxes procuráronno en todol-os arredóres, puxénose en oraceón e fixéno rogaceons. Don Ero non aparesceo hastra o 1376 en que ispíndose do sono tornou ó mosteiro. Destoncias era abáde Don Fr. Alónso e quixo deixárlle de novo seu cárgo mais Don Ero non o quixo coller. Non se sábe cándo morreo nin onde está seo sartégo. O Calendario Cisterciense o celébra como Santo no 30 de Agosto, e quizais fose soterrado no Capítulo ou na Eirexa. Iñóranse os seus milagres anque xa é moi grande o que fixo na sua vida.

Moitas vegádas, especialmentes baixo o trienio de Fr. Matías de Peralta procuráron o corpo santo do seo pirmeiro abáde, mais se non poido topáre «porque no debe ser llegado el tiempo en que nuestro Señór tiene determinádo se descúbran y manifiesten sus sagrados huesos, para ser venerádos y honrrádos de sus hijos y devotos».

Frai Basilio Duarte remáta dicindo que deste Santo «quien dio mejór noticia fue el P. Fray Bernárdo Cardillo de Villalpándo, cronista del

---

(1) «Comienza el libro foral en orden XIII y primeramente la fundación, instituto y Abádes de este monasterio de Nuestra Señora de Armenteira» Hoxe está iste libro en poder de D. Xosè Gonzàlez Fragas, Abogado de Cambados. Debo a noticia del meo mestre ao Dr. Cotarelo.

Císter, sacándo los datos del archivo de Claraval».

En efeito o P. Cardillo, anque nado en Segovia, estivo na Galiza, traballándo nos Arquivios da sua orde, y escribeo a «Historiam monasterium Luperatensi, *vulgo de Sobrado*, a «Fundación del Monasterio de Nuestra Señóra de Osera» e o «Chronico de los Ozores y Osorios en el Reino de Galicia» en col de temas galegos, pol-o que non poido iñorár a nosa lenda, que pol-o demais tiña cabida en moitas obras suas tales cal o «Itinerarium ordinis Cisterciensis sive Rerum illius illustrium» o «Deviris illustribus ordinis Cisterciensis» e o «Speculum Monachorum» e demais obras suas que por non tere sido imprentádas coñecemos somentes pol-as citas de Montalvo (2) e Henríquez (3) transladádas por Nicolás Antonio (4) na sua B. H. N. e por Vergarae Martín na Colección Bibliográfica de Segolva (5).

Fr Basilio Duarte cita tamén o P. Manrrique quen fixa ben os caraitéres con que a lénda da Armenteira no seo tempo exemprários e libros de meditaceón. San Ero estába no coro rezándo Maitines e saio duvidándo das verbas do psalmo 85: «Quoniam mille anni ante oculos tuos tamquam dies esteme qual praeterit» xurdindo a cantiga do paxaro como proba contra a dubida. Cando o Santo fórna téñen pasado tres séculos. O lugár onde mais expresamente fala de esto o P. Manrique son os Anales Cistercienses, ano de 1176, capítulo 7 anque tamén é posibre que a cite en moitas outras obras que damos na nota, e que son malas de topar nas bibriotecas galegas (6).

Anque o P. Duarte non fale dela xa no seo tempo corria, imprentada por Fr. Malaquias de Asso, unha vida de San Ero, que non poidemos ollár e que coñecemos por Henrríquez (7) seo Mennologium cisterciense, por Carlos Vischins, na Bibrioteca cisterciense por Nicolás Antonio (8) do que Murguía no seo Diccionario de autores recolleo a nota (9).

Fr. Malaquias de Asso, de nobre orixe, foi nado en Muela no 1542, abáde de Matalline, Armenteira e Rueda, foi propósto pra bispo axudánte de Zaragóza no 1592, co tidoo in partibus de Utica, preconizouse no mesmo ano pra Jaca, onde morreo en recendór de santidade no 1606 e deixou a mais de ista impresión da vida de San Ero unhas indicacións «Sobre el gobierno espirituál y temporál del Monasterio de Rueda».

Veleiquí a nota de Nicolás Antonio:

«*Annonymus* Armenteriae in Gallaecia monachus Cisterciensis conscripsis olim Vitam admirabilem B. Eronis, eiusdem loci abbatis: qual inter alia continet historiam illi similem quae vulgo narratur, de monacho affligemiense, qui per annos CC ad cantum cuiusdam aviculan in exstasi permansit. Vitam hanc in antiquo codice repertam publicavit Reverendissmus Malahias de Asso (sic legendum)».

Xosé Filgueira Valverde

---

(2) *Chronico*. Parte I. lib. II. cap. XXXII.
(3) Fenix Cisterciense.
(4) B. H. N. — II. — pag. 121 — Ed. Madrid— 1783.
(5) «Ensayo de una colección bibliográfica — biográfica de noticias referentes a la provincia de Segovia» —Guadalajara— Taller tip. del Colegio de huérfanos de la guerra — 1903. 616 pags.
(6) Santoral cisterciense, duobus tomis: quorum prius vidit lucem Burgis apud Baptistam Varesium 1610. Bis cinone 1615. Pinciae 1615, atque alibi: posterior Salmanticae 1620. — Discursos predicables para todas las fiestas de Nuestra Señora. Apud Varesium 1600. — Gallice hi prodierant Parisiis. Forte hi discursus componunt priorem ex superioris o peris partibus.

Kalendario de los Santos de la Orden del Cister. Salmanticae.
Cisterciensium, seu verius Ecclesiasticorum Annalium a condito Cistercio: tomi IV. I continet res gestas ab anno MCXXIII ad MCXLIV - Lugduni 1642. in folio. II resgestas ab hinc ad annum MCLX XIII Ibidem eodem anno III. ab anno MCLXXV. usque ad annum MCCX. II inclusive — Lugduni 1663 sumtibus Laurentii Anisson, IV pertingit este ad annum...
Pontificale Hispano Cisterciense eiusdem non vidimus, nec Latinum ne silan vulgare certe sumus, fidem de eo habentes Joannt Caramuelli in *Theologi — Regulari* disputatione C X X I V. articulo C X credit ut nos Carolus Vischius in Bibliotheca Cisterciensi.
Santoral y Dominical cristiano para las fiestas de Nuestra Señora y de otros santos, duabus partibus, prior: Pinciae 1615, altera Salmanticae 1620.
Nota de Nicolás Antonio. B. H. O. - T. I, pag. 90.
(7) Carlos o sea Henriquez — Menologium Cisterciense. lib. 2 dist. 2o. cap. 3.
(8) B. H. V. — Madrid — Ibarra — 1788 — T. II — Scriptorum incerti temporis — pag. 38r — Anonymuns.
(9) Murguía — Diccionario de Escritores gallegos.— Vigo— Campañel — 1862 — Art. Anonimos — pag. 7..

ESTASE IMPRENTANDO
OS NENOS - Contos por Filgueira Valverde
(E D I C I Ó S L A R)

Do arte popular galego e de unha das suas manifestazons

LEÍDO NO «SEMINARIO DE ESTUDOS GALEGOS» EN XUNTANZA DO 12 – IV – 924

Pra XOHAN e RAMÓN XIL e ARMADA

O ARTE POPULAR GALEGO

O fervedoiro inteleitual do tempo que vai de camiño eisixe que pobos de persoalidade tan definida como Galiza non carezan de estudos que o den a coñecer en todol-os seus aspectos e ó longo os seus desacougos espirituaes. Non embargante na morea de cousas que fican sen estudar ainda n-esta Terra anda o arte popular. Algo de bô se fixo en canto á poesía e pouco en col da música, mais pol-o que fal a outras facetas, o campo da investigazón é virxen ainda. E todo o que queira coñecer o espríto de un pobo ten de sorprendelo in fraganti na elaboración do seu arte íntemo, liberto de regriñas e medidas, porque n-él, nas sagras especies de unha pedra, de un ferro ou de un madeiro xacen patentes real e verdadeiramentes todol-os espoentes da Raza, as caraiterísticas todas que ela plasmou no vieiro da Históra.

XUGO DE UN CARRO DE BOIS DAS INMEDIACIONS DE SANT-IAGO

Pondo as causas da peculiaridade do arte no sedentarismo, na permanenza secular de un pobo n-un peís caraiterístico, é indudavel que o arte galego ten de ser peculiar e perfeitamente diferenzabel do arte dos outros pobos; Galiza como rexón xeográfica compretamentes arredada das outras terras da Península non foi ainda negada por ninguén. E en arte o peisaxe é soberano, e os artistas son todos a lle render homenaxe. En arte e nos outros ordes. Lémbrome do folk-lorista asturián que matina que a monteira, a pucha que decora as testas dos labregos nosos poidera ser imitanza das nosas montanas (1). De eiquí ven, pois, a

(1) Aurelio de Llano Roza de Ampudia. — *Del Folk-lore*

nosa independenza artística da que xa comenzan a se decataren os homes da meseta. O crítico Alcántara dínos que na Hespaña compre sinalar a procedenza dos artistas e fala da incomprensión recíproca dos artistas do Norte e do Sul e de outro fato de cousas por iste xeito (2). Mais si esta difrenza se espalla no arte erudito, ¿qué non ten de pasar no popular, xa que pol-a incomunicazón, pol-o arredamento espritual do home da campía – lugar de desenrolo de iste arte – as infruenzas chegan esvaídas e os caraiteres acúsanse mais fondamentes? A nós os galegos compre erguer o sin infruxos alleos como os imperios precolombinos das Amérecas – concruiremos que, cas reservas necesáreas podérase adiviñar o arte dos pirmeiros poboadores de un peis á trasparenza do arte popular da actualidade. A iste respecto citarei a tradizón viva antre a poboazón rural miñota de que os repinicados xugos dos bois, culos dibuxos xeométricos si ben mais fastuosos son tan semellantes ós de Galiza teñen ditos adornos tomados das pedras das citanias portuguesas e mais en particular da *pedra fermosa* da Citania de Briteiros conservada no Museu Martins Sarmento de

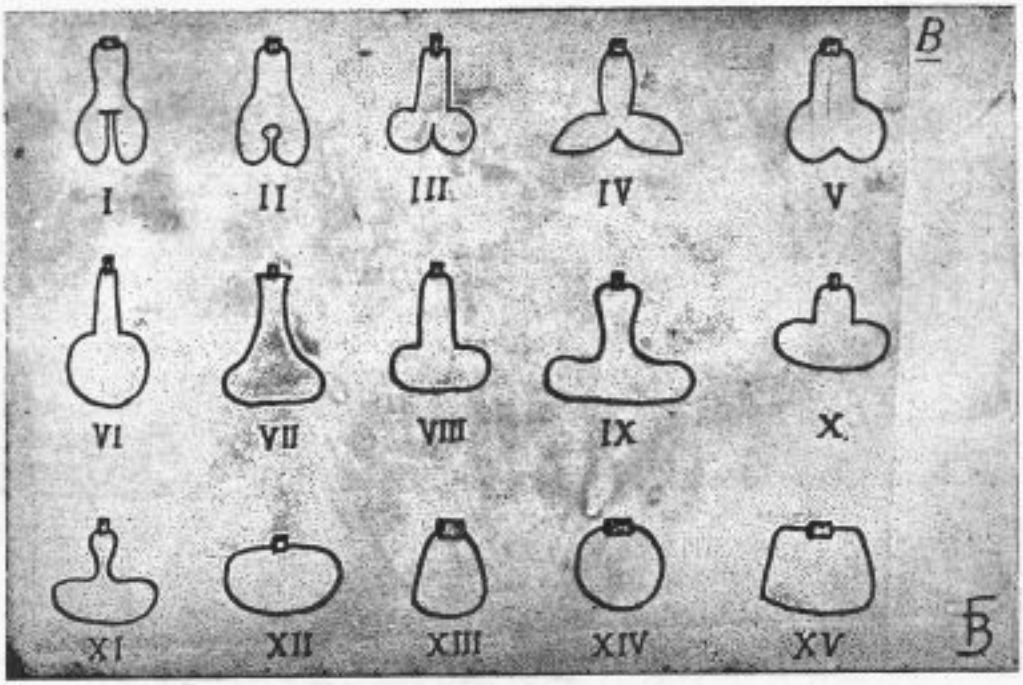

CARAVILLAS: MANICELAS

veu do santuario da nosa própia i-alma e contemprar teimosa e sereamentes seu misiéreo.

Pra min boa parte do intrés do arte popular acouga na circunstanza da relazón que garda co dos aborixens. Si consideramos que o arte popular é mais que nada unha tradizón, que o pobo non crea senón en canto fai evolucioar o primitivo modelo-cousa confirmada pol-as ouservazons de pobos aislados, autodidactos, Guimaraes (3). Os xugos dos bois galegos levan as mais das vegadas un ou mais círculos nos que se inscribe unha estrela de seis pinchos en relevo; xustamentes como a pedra esculpida topada por Cuevillas na citanea de San Cibrán das Las (4) e como o remate de torques conservado pol-o señor Branco Cice-

---

Asturiano. Mitos, Supersticiones, costumbres... Madrid MCMXXII. – pax. 153.

(2) Francisco Alcántara. — *La vida artística. Las esculturas de Ordoña en el Salón del Museo Moderno.* Artigo «El Sol», – 29 – XII – 923.

(3) Manifestado ó autor por D. Xavier Ozores a quen llo comunicou o Conde de Vilas – Boas.

(4) Vex. F. L. Cuevillas. – *O Castro «A Cibdade» de San Cibran de Las.* – Seizón arqueolóxica da revista NÓS – Número; 10 e *A Citanía do monte «A Cibdade» en San Ciprian das Las*, no Boletín da R. Academia galega, números 164, 165, 166, 167, 168 e 169.

rón (1). Pode haber eiquí a razón do mínimo esforzo que axude a ista semellanza posto que a estrela ou rosa esapétala conséguese dividindo a circunfrenza en seis partes igoaes co mesmo r a d i o. Véxanse emporiso outros eixempros.

Non dùbida un istante Leite de Vasconcellos en ter a *boneca* que aparesce nas cociñas do Alemtexo como unha supervivenza do «Lar familiaris» (2) nin dubida cando asegura que os amuletos lusitano-romanos... perduran intactos; a «bulla» é a «medalhinha», a «nómina» ou o «saquinho» que encerra substancias de virtude; o «facium» tornouse un amuleto duplo que se usa na Estremadura, composto de unha figa e de un cornicho; a «lúnula» é a «meia-lúa» trazida pelos meninos ou suspensa na testa ou ao pescoço dos animaes de tracção e carga» (3). Istas verbas ben se poden apricar á nosa Galiza onde os colmelos de porco engarzados en prata, as manciñas ou figás de cibeche e coral son de corrente uso. Pareceume velas na coleizón dos Sres. Peinador en Mondariz; no noso poder andan algunhas de iste xeito con mais anacos informes de marfín e ágata no seu encaixamento de metais preciosos. Pra cisistenza na actualidade de tipos de casa derivados dos de tempos prehistóricos véxanse os estudos de outo intrés en col das casas do Cebreiro por Anxel del Castillo (1).

Con Yeats temos de dicir, pois, que *o arte popular é a mais antiga das aristocrazas do pensamento:* pra il sexa a nosa maior venerazón.

O ISTINTO ARTISTICO NO POBO GALEGO

Ten o pobo de Galiza unha pinga de arte sempre pra deilar nos lugares todos que atravesa, nas manifestazons varias da sua altividade. No mais recollido recuncho da sua vivenda, nos instrumento da sua labor de cotio, no reflexo do seu amor pol-o armentio e pol-a facenda, na vida traballada do agricultor que aprica os minutos de lecer a industrias silvo-pastorils anda a man da raza de saudades a debullar as mazarocas do arte.

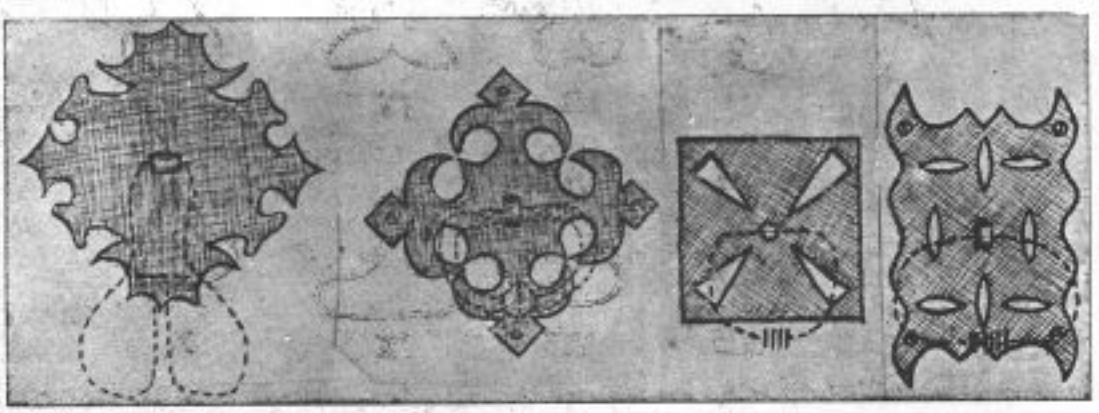

CARAVILLAS: BASES - C A I

A casa rural galéga cos edifizos adxuntos é verdadeiro museu de arte popular. Nos extremos dos tellados en outón ou de duas augas póñense estilizazons de pombas xa en repouso, xa en altitude de se botaren a voar, costume nascida da ouservazón de que ise curro, como o mais erguelto da construzón é o escollido dos animaes que, xuntamentes ca vaca

(1) Vex. Xesús Carro: *La Orfebrería pre-rromana y el tesoro de Castro Reoaso* conferenza dada no *Círculo de Artesanos* d-A Cruña e na *Casa Social* de Sant-Iago.

Topei a estrela de seis pinchos na piaña de un cruceiro do adro da eirexa parroquial de Tenoiro -- Cólobade -- acompañada da de cinco pinchos de un só trazo que por ali chaman o risco de Salomón e faise pra se afastar de Santa Compaña ou dos maos espritos. Malino se lle atribuirá virtude máxica ou si será resto do culto sabeística na Galiza.

(2) J. Leite de Vasconcellos. -- *Religioes da Lusitania*, vol. III, pax. 397.

(3) Ob. cit., pax. 536.

(1) Angel del Castillo: *Por las montañas de Galicia: Las casas del Cebçero* número 78 do Boletín da R. A.-G. de I-XI 1913 e mai principalmente *Origen de las «pallazas del Cebrero»* no mesmo Boletín, número 82, do I-IV- 914.

dos vales tranquíos e o can montañés, é o que millor compón na paisaxe galega. As estilizazons de pombas vense sustituídas na banda de Lugo por unha laxe de pizarra hourizontal riba da que se pon unha pedra estirricada a modo de almea.

Nos tellados a catro augas vin grandes froles nos vértices en Ordes (A Cruña) froles, de terra cocida moi abertas.

As pombas estilizadas fanse estensivas ás chemineias colocando ou ben duas unha frente da outra, nas bandas opostas, ou catro cada pomba no seu ángulo: teño apunte de unha en Valdoviño (Ferrol) onde as pombas millor que estilizazons eran toscas esculturas. As chemineias de Lugo seguen o tipo de laxa e almea ouservado nos tellados.

a facer inventariará os momientos que o arte rural nos deixe; e de aquela os piornos terán de seren aprezados no que cada un val.

De eles coida Frankowski que son a supervivenza dos palafitos protohistóricos e velaiquí tendes outro eixempro da relazón íntema desta arte co dos aborixens. En Galiza os piornos a difrenza dos de Asturias que cáseque non levan adorno nengún, compon a seizón mais variada e rica en manifestazóns artísticas. Pode decirse que somentes hai un alavío que se repete moitas veces, a crus. A crus fica sempre no lugar mas visibre do hórreo presidindó e gardando os productos que el encerra. «Moitas vegadas, di Euxenius Frankowski, vese encol dos hórreos galegos unha crus...» ...«¿Qué siñificazón poden ter istes adorna os?

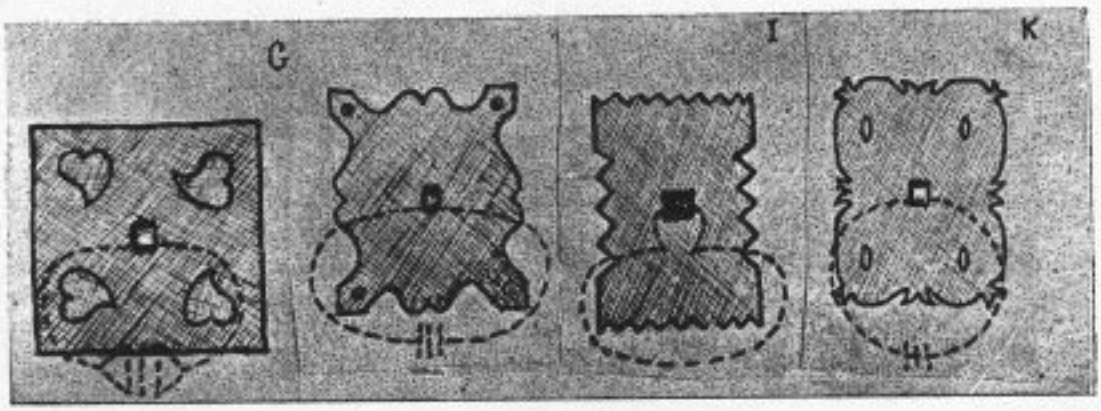

CARAVILLAS: BASES – G A K

Pro o sistema decorativo que se adolta de pôr nas chemineias é o de, a xeito de pináculos nas esquiñas, ouxetos de barro: cuncas, potes, xerros, canecos e outros. A mole da chemineia gana moito con iste aditamento.

Na faciana dos casaes de certa importanza drentro dos lindeiros da aldea óllanse pinturas xeométricas, pol-o común estrelas; ou releves xocosos unhas vegadas – monifates, carantoñas – relixiosos outros, figuras da pasión; a mais vista é a do Descendemento ou a das Angurias – dos que compren estudos.

A carón da casa fican os hórreos ou piornos. A área por eles abarcada constituie un tes juro soterrado ainda do arte popular. Eu penso que ten de chegar un tempo no que o labor do persoal empregado no noso museo etnográfico

Pra o labrego galego o hórreo é un edifizo tan sagrado como a eirexa pois que o coida e o enxoiela tomando os motivos das construczóns do tempro» (1) N-iste parágrafo resume dito investigador seu pensamento en col dos hórreos galegos. Pásmase él de que teñan ademais campaiñas, torres e carillóns pequeneiros, cousas que pra min non son mais que manifestazóns do misticismo panteísta do noso pobo que fai ouxeto de misteriosa e calada ademirazon os lugares onde se gardan os produtos da Terra – Nai. Eu teño ouservado que ises símbolos relixosos dos hórreos vanse esvaindo hastra desparescer de todo nas veciñan-

(1) Eugeniusz Frankowski - *Hórreos y Palafitos de la Península Ibérica*, pax. 26 e 27.

zas da beiramar onde a tal devozón esparéxese antre os dous elementos e onde os cultivos das legumiosas non eisixe, como fan os grans, depósitos pra a sua garda. E nas terras mariñeiras non son grandes as estensions adicadas ô cultivo dos cereaes.

Os hórreos mais probes hacheinos, pois, nas costas da Galiza pol-as razóns devanditas. O de mais outo senso místico vino en Naron perto do Ferrol; non embargante ser moi pequeno era – cousa única – de catro augas, en cada ángulo i-en cada seu vértice sostiña un cális con catro cravos na cunca o no medio da aresta do cuio, antre os cálices dos vértices, unha crus. Nas veciñanzas de Betanzos e nas freguesías que van todo ô longo da estrada de ista cibdade ô Meson do Vento ouserveinos ornamentados de xeito unánime con riscos ostensoiros de madeira, repersentazón do misterio eucarístico, lembranza tal ves do que figura no escudo de Galiza e que aparescendo tanto nos edifizos púbricos de aquela antiga vila chegou a ferir a imaxinazón campesía. Nos arredores de Padrón – Lestrove, Dodro... – teñen fastuosos reloxes do sol na dianteira de pedra de gran, con reminiscenzas barrocas nas volutas que os encoadran.

Poderíase facer un estudo dos piornos por rexións ben caraiterizadas drento da nosa Terra.

Pintanse os hórreos coadricuando os paramentos esteriores i-enchendo logo ises coadrados de roxo, verde e branco principalmentes. De ises coadrados fanse tamén triángulos axeitandose os côres con diversas combinazóns.

Teño recollidas novas dos petos de ánimas e de escultura popular que hacha o seu mais outo grado de eispresión nos cruceiros e nas fontes monumentaes; con todo, e ainda tratándose de un lixeirísimo e superficial faladuría a que hoxe facemos pra intresar ôs meus compañeiros do «Seminario» nas cousas que son ouxeto de istes apuntes, non-as darei eiquí. A Condesa de Pardo Bazán deixounos n-un imperdoabel pulo satírico, descripzón doada dos primeiros (1) e dos outros ben nos poderia falar o Castelao con verbas ateigadas de enxebrismo e amor ô noso.

***

A industria dos picheleiros, dos latoeiros, dos alfareiros, dos ferreiros etc. gárdanos moitas sorpresas pra cando as estudemos debidamentes. Teremos que pregar ô Porvir que nos traia un Rocha Peixoto que estude a nosa *iluminaçao popular*; iste investigador descrebe tipos do Miño – Arcos de Val de Vez, Ponte de Lima, Penafiel e O-Porto – que foron ouservados por Risco na feira de Allariz i-eu vinos tamén na mesma cibdade de Ourens. (2)

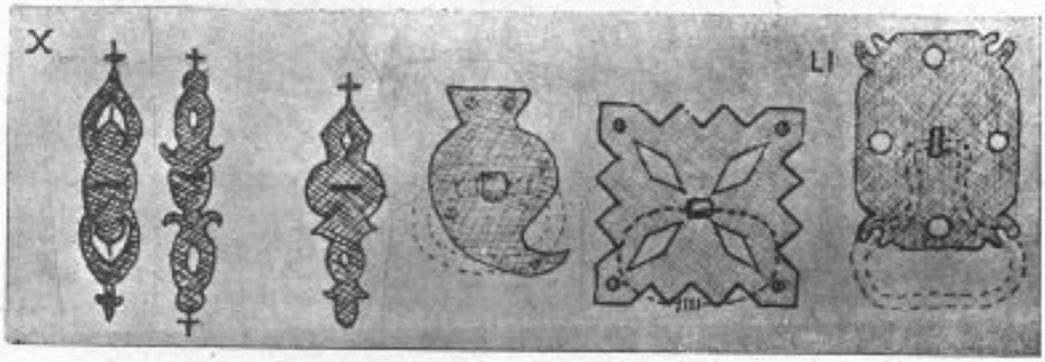

CARAVILLAS: BASES – X A M

***

A industria da ferreiria abrangue ouxetos de moita curiosidade: petadores, cataventos, pechaduras, cravos ou bitoques, caravillas etcetera.

Tiveron sona n-outrora as ferreirías galegas;

(1) Emilia Pardo Bazán – *De mi tierra*, pax. 366 e seguintes.
(2) Rocha Peixoto. *Iluminaçao popular* na revista PORTUGÁLIA, vol. II, pax. 35 e segts.

vilas coma Pontevedra tiñan por elas bo medio de vida; a cantidade de xacimentos de mineral de ferro en esprotazón dende tempos recuados era moita (1). No século XVI decía o Licenzado Molina:

> También herrerías que es loa en Vizcaya
> aquí las tenemos y muchas de sobra. (2)

Os peladores galegos mais espallados son os de estilizazóns de animais, lagartos e cabalos teño visto. Tamén son abundantes os de unha ou duas espirals ou volutas.

En pechaduras cada pazo e cada casa antiga de señorío garda infinida variedade. Vin na freguesía de Lantaño, na porta interior de un pazo do século XVIII unha ca figura de un paxariño en vô ouservado dende o chan e moi ben resolto con arte cheo de inxenuidade e graza. En Sant-lago eisiste un fermoso tipo predomiñante: águia bicéfala que leva antro as testas âs veces a crus xacobea –casa do Deán– âs veces a potenzada de don Diego de Muros –Hespital Real– (3) En Astorga ollei o mesmo tipo sin as devanditas cruces, en troques levaban as águias no bico ponliñas de carballo e de loureiro. Tal vez sexan de construzón galega.

Dos cravos temos eixemprares espréndidos dinos de figurar en calisquera coleizón. Conven difrenzar os dos portalóns campesíos e os dos edifizos vilegos. Os primeiros están dispostos en liñas paralelas e os seus adornos son liñares e incisos. Nos segundos hai verdadeiros enredos de forxa. Os que conserva o convento de Vistalegre de Villagarcía– ó– s. XVII– son de liña moi superior ôs que, idénticos, aparescen catalogados no Museu Machado de Castro de Coimbra como da mesma data e da «Serralheria de Toledo» (1). En Santiago son de toda manificenza os do Hospital de S. Roque, formados por unha crus potenzada que ten inscrita unha concha de vieira, así como os de moitas casas particulars.

Pasando sen mentar as veletas ou cataventos dos que tantas fermosas temos dexergado, entremos de cheo n-aquela manifestazón da nosa ferreiría que é principal ouxeto de istes apuntes sinxelos e cativos.

***

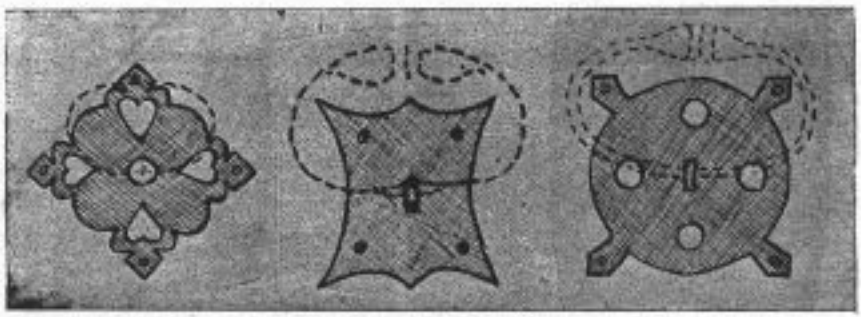

CARAVILLAS: BASES – N A O

A caravilla é un producto rural tipicamente galego.

A verba *caravilla* do latín *clavícula* (chaviña) distingue a unha pechadura empregada nos portelos e nas cancelas das casas rurais da Galiza. Fica constituída por unha palanca angular de primeiro grado e consta de *manicela*, *base* e *brazo* como órgaos principaes. A verba caravilla esquirbenna os tres diczonarios galegos con *b* definindo o ouxeto o mais antigo de eles, o de Rodríguez como «clavija, pedazo pequeño de hierro para cerrar una puerta, especie de pasador»; o de Cuveiro como «clavija sea de madera o de hierro y hasta en forma de pasador»; o de Valladares dí que é «clavija, pedazo de hierro con gancho de saca y pon». A definizón de Cuveiro paréceme a mais

(1) Vex. *Ferreira e Ferraria* por J. Leite de Vasconcellos, no BRAG. núm. 147 correspondente o 1 – 12 – 1922; Justino (XLIV, 5) cit. por Schulten *Hispania* pax. 78.

(2) *Descripción del Reino de Galicia y de las cosas notables del*, pax. III da chamada pol-os bibliófilos terceira edición (Vex. Villa - amil, *Ensayo de un catálogo sistemático y crítico de algunos libros... que tratan de Galicia.)* Madrid, Rico de Miranda, 1678.

(3) Véxase na capela a porta que da â sacristía.

(1) Na sala XVIII do dito Museu destiñada a ferros.

asisada pois con ista parola abránguese moita cras de pechaduras âs que se lle aprica por estensión.

A manicela e a base son as partes que mais se prestan pra o decorado xa por oferescer mais campo xa por seren esteriores. O brazo persenta dibuxos liñares ô longo e si é caso, entrecruzándose formando losanxes.

Hai un tipo de caravilla *por presión* que é pouco abundante; é a repersentada no dibuxo *A*. Son caravillas de grande tamaño, a do dibuxo ten 39 cm. e medio e hacheina na parroquia de Fornelos da Ribeira perto de Salvaterra de Miño. O punto *R* onde actúa a potenza tópase de abondo imitando unha cuncha de vieira. Anque se atcontran en toda Galiza domean mais no Norte; os do dibuxo *X* son do límite con Asturias – Vegadeo, Ribadeo – (1).

Mais intrés ten ô meu ver a caravilla *por torsión*. É característica da Galiza actual e da Galiza histórica, Non-a vin fora da nosa Terra nin nas coleizóns de ferros que conozo hai nada semellante. No «Cau Ferrat» de Rusiñol en Sitxes nin no Museu de Coimbra teñen caravillas. (2). Puxen certo empeño en recoller algo de elas, non embargante a dificuldade da recolleita por mor dos viaxes, porque sospeito que ô cabo de poucos anos veranse sustituídas por ferros de frábica estranxeira como xa agora pode verse nas cancelas da veira das estradas.

A forma da manicela é moi varia. Na lámina *B* fixen a sua tipoloxía e no orden en que aparescen dibuxadas, tendo en conta que os primeiros números son os eixemprares mais arcaicos, poidera ser a sua evoluzón.

A sinalada co número I correspondente ô dibuxo *C* é o tipo mais antergo dos por min topados; pertenesce o pazo chamado «da Paroxa» en Portas – Caldas de Reis – en cuio portalón almeado, do ano mil seiscentos e tan-

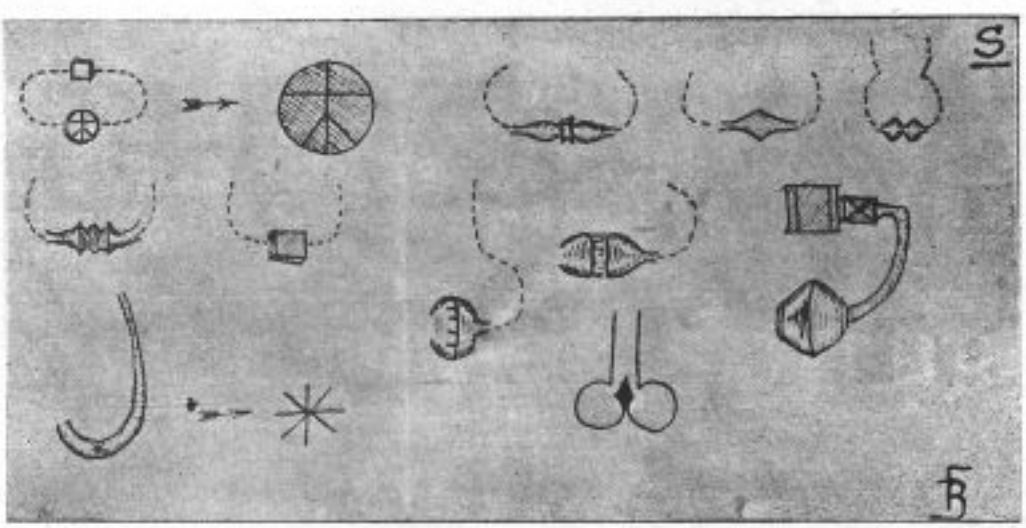

CLRAVELLAS – DETALLES

tos se mostra. E dos meirandes pois convén adevertir que o grandor medio das manicelas é de uns trece centímetros é o do conxunto de uns vinte.

O II é de transizón ô tipo III formado pol-a tanxenza de duas circunfrenzas; abonda na Mahía é nas veciñanzas de Sant-lago. O IV olleino en Iria. o V é o mais común tal ves po!-o ben que se axeita â man. O VI pertenesce â freguesía de Rubians – Vilagarcía – onde predomina iste tipo escaso no resto do país. Os números VII, VIII, IX, X e XI son todos de Salvaterra de Miño, de tránsito ô tipo XII que é o que se atopa en Portugal, sômentes na provinza miñota. Con ise tipo fixose outro misturado de

(1) É referenza do meu ilustre mestre e amigo D. Armando Cotarelo.

(2) Pra o «Cau Ferrat» véxase MVSEVM, vol. V, núm. I, 1917 e *Arte y decoración en España*, Casellas, Moncanut, editores, Barcelona, año 1923, Tom. IV, láminas 83 e asguintes.

caravilla e petador que abonda igualmentes en toda Galiza. Os XIII, XIV e XV son tipos soltos de diversos lugares.

Anque a dozura de liñas das manicelas, n-unha materia tan pouco doada como o ferro marca un perfeizoado senso artístico, onde iste se manifesta mais craramentes é nas *bases*.

Dou algúns dibuxos en col dos que son de-Ouro, no lugar da Laxe – Vilagarcía –; o de *Q* do de Quintandona no mesmo Concello.

O mais notabel é o da *G* por ser o único eixemprar repuxado que conezo. O *Q* mide vintedous centímetros, a manicela fica traballada en espiral e na parte baixa ten inciada unha estrela; é curiosa tamén a sua figura de volvoreta ou de dous corazóns xunguidos fortementes pol-o vértice.

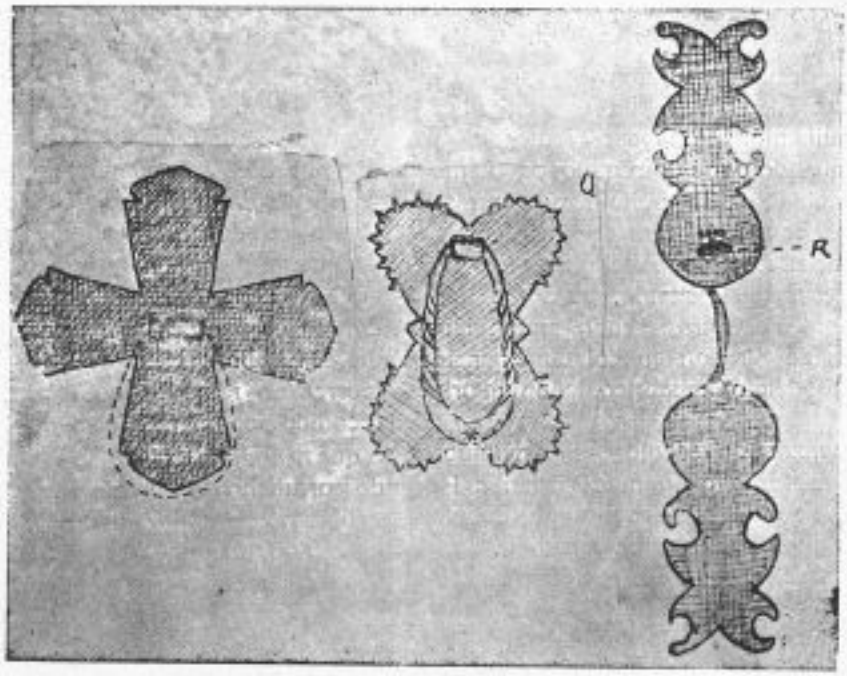

CARAVILLAS: – DETALLES

mais as espricazóns. A inxenuidade campesía adrezounos con corazóns e calados onde se poderia adiviñar a man que tece rendas sotils choutando tolamentes os dedos riba da almofada pinchada por milleiros de alfinetes. Os sinalados dende o *D* hastra o *N* incrusive son da freguesía de Fornelos da Ribeira; o da *O* da de Pesqueiras – Salvaterra – o da *P* da casa do

Na lámina *S* van detalles dos nôs das caravillas. Intresa o pirmeiro de eles que repersenta un cruceiro con piaña e tudo

Os apuntes meus van de remate. Poñamos todos de manifesto a i-alma da Raza: oremos et laboremus.

F. BOUZA BREY

A EDADE DO FERRO NA GALIZA

(Proseguimento)

Esta espedición de Decimo Junio Bruto, que mais foi razzia pasaxeira que guerra de conquista e d'estabrecimento duradeiro, e que non alcanzou mais qu'as terras do Sul da Galiza, si ben sirveu pra descobrila, non deu un coñecimento esauto d'ela nin a abriu por inteiro ó comercio e trato dos extrangeiros, y-así as noticias recollidas por Polibio de Megalópolis que por aquil entón atopábase diante de Numancia formando parte do séquito de Scipion Emiliano, debían distar molto de ser craras e concretas. A obra d'aquil historiador perdeuse na sua mor parte e no que d'ela nos resta, fala algunhas veces da Lusitania, mais nin unha soila vez nomea a Galiza, sendo moi posibre qu'as ideias de Strabon en col da extensión dos Lusitanos deic'ó Cantábrico, teñan un orige polibiano.

Nos comenzos do século —I, Artemidoro d'Efeso e Posidonio d'Apamea visitan a Peninsua, e dos seus libros tira Strabon os datos relativos á riqueza mineira do noso chán. Car'o ano —70, Asclepiades de Mirlea reside na Turdetania onde s'adicou ó enseño da retórica, e deixa na sua *Periégeses*, unha descripción do país *encontrando en todas partes huellas de los héroes griegos y helenizando los nombres de lugar ibéricos*, ó decir do Profesor Schulten, (1).

No mesmo século, os exércitos romanos siguen facendo incursiós na Galiza. En —93, Publio Licinio Craso chega hastr'as Cassitérides; en —74 ou —73, Perperna o lugartenente de Sertorio, penetra novamente no territorio dos Calecos, y-en —61 ou —60, Julio César avista en Brigantium o mar Cantábrico. Pasadal-as guerras civís Octavio Augusto, dono e señor do imperio, afoga a derradeira resistenza de Cántabros, Astures e Galaicos, y-a nosa terra é sometida ó poder de Roma, vendo logo o seu chán cruzado por camiños, abandoadol-os castros y-as cilanias, y-esproladal-as suas minas pol-a mau dos vencedores.

(1) *Hispania*, pag. 88.

De todas estas loitas da conquista romana, queda lembranza nas obras d'Appiano, Velleyo Paterculo, Floro, Dion Casio, Plutarco e nos Epítomes de Tito Livio, especialmente no d'Oxyrhincus, e miudas referencias en Julio Obsequens y-en Valerio Máximo; pero istes autores atenderon mais nas suas historias ós feitos guerreiros dos generás e soldados de Roma que non ás maneiras de ser e de vivir dos povos con quen combatiran, y-así soilo atopamos n-elas de tarde en tarde algunha noticia com'a do paso do Limia ou a dos funerás de Viriato que teñan ou poidan ter certa relación co-a etnografía dos antigos Galegos, en col da cual poucas informaciós teríamos no día, si Strabon, escritor grego d'Amasia que morreu no reinado de Tiberio, non houbera recollido nas páginas da sua *Geográfica* todo o que n-aquiles tempos se sabía d'iste arredado corruncho do Imperio Romano. Iste insine geógrafo, gardador da tradición estoica deu mais tino na sua obra ós feitos humanos, usos, costumes, religión, etc. qu'ós acidentes topográficos, e gracias a elo, sabemos hoxe cales eran as prauticas adiviñatorias, os sacrifizos, o trage, o geito de combatir, os alimentos, as bebidas y-os oujetos de comercio das nosas tribus preromanas. Craro está que semellantes informaciós non teñen unha precisión ausoluta e que Strabon, que tomou ben cousas dos libros de Polibio, Posidonio, Artemidoro y-Asclepiades, cai ás veces en erros de consideración. Confunde ós povos da Galiza cos Lusitanos; atribuie idénticos costumes a todal-as tribus do N e do W da Peninsua; acoll'as fantasías troyanas d'Asclepiades, mais danos en troques unha sensación de vida e d'humanidade que non volvemos alcontrar en ningún dos escritores antigos que con mais ou menos extensión s'ocuparon da nosa terra.

D'iste mesmo século I da nosa era, o mais fecundo en referencias en col da Galiza, son a *Bibrioteca* de Diodoro Sículo, o *Situ Orbis* de Pomponio Mela, a *Historia universal* de Trogo

Pompeyo, que coñecemos por unha abreviación de Justino, a *Púnica* de Silio Itálico y-a *Naturalis historia* de Plinio. Nas catro pirmeiras atópanse informacións bastante esacias tocantes ó litoral galego e da situación das Cassitérides, e tamén alusións ás crencias religiosas e ó espríto guerreiro dos antigos habitantes de Galiza. Plinio pol-a sua parte apañando datos recollidos de Varron y-outros que podemos chamar oficiás, tomados do *Corografo* d'Agrippa e da *Formulae provinciarum* d'Augusto, deixounos un catálogo bastante compreto das tribus galegas, postas nos seus respeitivos conventos jurídecos, a mais d'unha descripción das costas e d'unha animada pintura dos traballos nas nosas minas d'ouro.

Nos fis do seculo I e nos II, III e IV, as noticias dos textos devecen moito. Si exceptuamol-a magna obra de Ptolomeu, que nos proporciona nomes novos de cabos e cibdades è que fixa nos seus justos límites á tribu dos Lusitanos, non alcontramos outra cousa que pequenas alusións relativas ós cabalos galegos, ó estanó das Cassitérides, ó ouro das ribeiras do Sil y-á habilidade metalúrgica dos galegos, espalladas en Julio Solino, en Gracio Falisco, en Marcial ou en Claudiano. E mais tarde Orosio, San Isidoro, o Itinerario d'Antonino y-ainda o Anónimo de Rávena, engaden ós nosos coñecimentos algunhas noticias mais com'as relativas á situación do Medulio, ó tipo físeco dos habitantes da Galiza, y-á distribución mansionaria das vias militares romanas, de forte intrés histórico y-etnográfico.

Esta penuria d'informacións nos escritores dos tres derradeiros séculos do Imperio, esprícase pol-a situación excéntrica de Galiza, ond'a romanización non chegou a penetrar fondamente na entraña do país. Demostra iste feito millor qu'o silenzo dos textos a escasez d'epigrafía latina na nosa terra y-as grandes supervivencias indígenas que s'ouservan nas lápidas eisistentes. Deixando a un lado as pedras miliarias y-as adicacións ós emperadores, son poucal-as inscripcións onde non aparecen nomes de deuses ou de persoas de marcado caraute local. As letras co-as qu'os antigos galegos escribían os seus epígrafes, eran case sempre latinas, latino o geito de redaución, pero o espríto seguía apegado ás tradicións y-ás crencias da terra. As vellas divindades anteriores en moitos séculos á introdución dos deuses do panteón romano, tiñan ainda acocho nos curazós; os nomes indígenas de persoas e de familias continuaban en uso ajuntados algunhas veces a nomes romanos; as antigas divisións tribás e gentilicias quedaban en pé y-eran coidadosamenle mencionadas, y-así n-estas lembranzas d'outros tempos, n-iste sabor arcaico da nosa epigrafía latina está o seu mor interés. Por elas sabemos qu'eran adourados eiquí Navia, Cosus, ós Lucubus, as Matris, e qu'o Júpiter do Olimpo era identificado con certos genios montañeses; por eles sabemos qu'as gentes galegas d'unh'e d'outra beira do Miño chamábanse *Viriatus*, (2) *Camalus*, (3) *Mesdamus* (4) ou *Catarus*; (5) por elas sabemos que por baixo da tribu eisistía unh'organización política relacionada seguramente cos castros: o *Castelo Berensi*, (51) nos Límicos, o *Castelo Meldunio* (52) nos Querquernos, *Calubriga* (53) nos Gigurros; e por ela derradeiramente sabemos qu'o idioma ou idiomas indígenas, ainda eran falados despois da invasión, já qu'algunhas lápidas aparecen escritas n-unha língoa que pol-o d'agora ten desafiado os esforzos dos eruditos qu'ainda non conseguiron descifralas d'un geito satisfaitorio. Crar'está qu'a traducción de semellantes lápidas, o mesmo qu'a interpretación dos nomes de lugar, de persoas e de gens, que coñecemos pol-a epigrafía e pol-os textos, están sujeitas ós enbeleñados estudos linguísticos que con tanto antusiasmo cultivaron algús historiadores regionás, os que levados pol-os escrusivismos dos seus respeitivos puntos de vista, convirtiron a Galiza n-un país en cuia onomástica deixaran fondo siñal todol-os povos da Antiguidade. Teñens'atopado eiquí raíces, sufixos e prefixos vascos, celtás, ligures, ibéricos, kímricos, helénicos y-hastra egipcios, e tan d'abondo, que soilo co-as verbas derivadas do grego, encheu o Sr. García de la Riega varias páginas da sua *Galicia Antigua*.

Continuaráse

---

(2) Hübner, C. I. L. 2455, 5 246, 5886.
(3) Hübner, C. I. L. 417, 407, 418. etc. vex., Supplementum, pag., 1060.
(4) Hübner, C. I. L. 2520.
(5) Hübner, C. I. L. 2403, 2430, vex., Supplementum, pag., 1060
(6) Hübner, C. I. L. 5553
(7) Hübner, C. I. L. 2520
(8) Hübner, C. I. L. 2610

P A N T E I S M O

Pra CARLOS VALENCIA

Enchese a noite milagreira, escura
d'estrelas brancas; lene ollar de Deus:
Unha bágoa d'amor as trevas fura....
¡vai cara o ceo dend'os ollos meus!

A ermida arrebuxada entre os piñeiros
bebe no azul, nas augas do perdón.
O vento espalla a todol-os vieiros
o meigallo do toque d'oración.

A Compaña dos mortos e dos vivos
durme na doce soma das estrelas.
E fortes aturuxos fuxitivos,
do bosque tenebroso dos lascivos,
veñen tral-as cantigas a collelas.

Augusto M.ª Casas,

Ourense, 1925.

QUOD NIHIL SCITUR

(Proseguimento)

Pra qu'algo seipamos perfeitamente, compre coñecer cales son as cousas qu'o causan, e de que xeito. Hai tal encadeamento antre todal-as cousas, que non hai ningunha ociosa, ningunha que non dañe ou aproveite a outra; e asina, a mesma cousa é doada pra dañar e axudar a moitas. Logo pra ter perfeito coñecemento d'unha cousa, compre coñecelas todas: mais, quen pode ter ise coñecemento? Nunca o vin. Y-é por esta mesma razón porqu'unhas cencias axudan a outras, e porqu'unha contribuye â coñecencia da outra. Y-o que é mais ainda, unha se non pode coñecer perfeitamente sin a outra, e por esto áchanse obrigadas a axudárense. Os ouxetos d'elas dependen tamén un do outro, e un do outro s'aproveita. Outra vez síguese que non se sabe nada. Pois; quen hai que coñeza todal-as cencias?

Exporei brevemente algún eixempro pra que non quede esto sen probanza. Abondará un sobr'o home. O home odia ô basilisco; din qu'iste morre co cuspe do home en aúnas; o basilisco odia ô home e majs â donicela, qu'asegún din, mátao; a donicela odia ô basilisco e mais ô rato; iste â donicela e mais ô gato; iste ô rato e ô can; iste ô gato e â lebre; esta ô can e ô furón. Istes exempros chegan sobre da antipatía.

Tamén o home se non mantén nin se deleita con calquera comida, mais co-a carne de vaca, carneiro, etc. Isles tampouco comen calquera cousa que lles dean, senon herba, afreitas, palla: estos se non dan en calquera terra, senon n-esta ou n-aquil-outra; tampouco esta terra da de todo, senon tal ou cal cousa; pra esto fai mojto iste ou aquil clima. Istes eixempros sobre da simpatía.

De que xeito pasan todas estas cousas? De

calquera que sexa, conven coñecer a natureza d'estas cousas, enantes de coñecer ben ô home Compre saber porqué o home se mantén, medra, vive, enxendra, corrómpese, raciocina, e logo, hai qu'esculcar o que é a y-alma, e as suas faculdades. Por esto mesmo, hase d'esculcar tocantes âs plantas por qué almas vivan; estudar as bestas e os seres inanimados. A cencia dos contrarios é a mesma. D'onde ven a xeneración e a corrupción? De calidás contrarias. Logo, convén estudar estas, tocantes ôs elementos e dos corpos superiores: pois o sol e o home enxendran o home: sobre da introdución da y-alma, sobre da introdución das formas, a ación e a pasión, a calidá, a cantidá, a situación e a relación: porqué está en repouso, porqué enxendra, porqué quenta. Compre estudar porquê está quedo, aquil, n-iste istante; n-iste tempo: compre ver o que é o tempo. Deseguida hase tratar do ceo e seus movementos; pois o tempo é, asegún dí Aristóteles (anque mal, coma hemos ver no seu lugar ***número motus secundum prius et posterius.*** Compre ver porqué se moven co movemento reuto e pra baixo: e deseguida o que é enriba e o que é debaixo: do centro do mundo, dos polos e das partes do mundo. Porqué vé, y-esto por medio da luz; logo tratar dos coores, dos espritos, das imaxes, da luz e dos corpos lumiosos, do sol e dos astros. Porque é corpo y-está n-un lugar, e despois tratar do corpo, da sustancia, do espazo e do valeiro. Porqué o espazo dise finito; sobr'o finito e o infinito. Porqué enxendra y-é enxendrado, e deseguida tratar de todal-as causas, deica primeira. Porqué raciocina, d'eiquí tratar da y-alma inteleitiva e as suas faculdades, da cencia e do que pódese coñecer, da prudencia e dos demais hábitos, asegún lles chaman. Porqué mata; porqu'endexamais vive conteute; porqu'arrisca a vida pol-a patria; porque socorre ôs enfermos e ôs necesitados, e deseguida tratar do ben e do mal, da virtude e do vicio e da inmortalidá da y-alma. Calquera d'estas cousas leva co-ela todal-as outras, as cales sería aborrecente proseguir.

O mesmo de calquera cousa, por miuda que sexa. Esto, coñecelo pol-o eixempro familiarismo do reló vulgar Se queres saber de que xeito dá as horas, é preciso que dend'a pirmeira â derradeira esamines todal-as rodas; que é o que move â pirmeira, e de que xeito esta â outra y-estas âs outras duas e asina ate chegar â última, porque si o reló, ademais de dal-as horas indicaas co estilo por afora, e siñala ademais o curso do sol no zodíaco co mesmo movemento con que se fai no ceo (cousas todas que con outras moitas vemos amostrárensenos asegún o verdadeiro curso dos astros, no reló portátile), entón o asunto faríase mais difícile e non poderías percibir de que xeito se fai a mais pequena d'esas cousas, senon desmontas y-esaminas por comprelo a máquina toda e non entendes cada unha das pezas e a sua función.

(Continuaráse)

ARCHIVO FILOLOXICO E ETNOGRAFICO DE GALIZA

(C O N T O S)

Canto de xaneiras

Recollido na freguesía de Tenoiro – Cotobade – por Xosé Núñez Búa. (1)

(CORO)

Santa María,
nai da piedá,
róganos, Señora,
pol-a cristiandá.

(UNHA VOZ)

Eu non sei pedir;
eu non son merecedora
d-El Señor me oir.
El Señor me oia
estas poucas palabras.
El Señor se alegra
de aquel que se salva.
Salvador do Mundo
e de todol-os *salvares*
non vivas nin *mueras*
sin a confesión.

(CORO)

Sin a confesión
eu non penso morrer
que a Virxe María
me ha de valer.
¡Oh Virxen, oh Virxen,
que estás coroada
debaixo do monte
con coroa sagrada.
Coroa sagrada
que lle veu da groria
pra que lle adoremos
a quen nos adora.
Vamos a Belén
onde non vai ninguén
a mirar o neno
que a Señora ten.
A Señora lava
san Xosé estende
o meniño chora
co frio que tenhe.
– Cala, meu meniño,
cala méu amore,
que as tuas *ledicias*
me causan delore.

Os fillos dos ricos
en berces dourados
e ti, meu meniño,
nas pallas deitado.

(1) Prá clasificación en seicións da nosa recolleita folk-lórica, debéramos ter en conta, cando se trata de cousas com'iste *Canto de xaneiras*, a *Oración* e as *Verbas de San Xoan reformeadas* e os dous *Contos* tamèn, se se deben pór na de *Literatura popular*, ou ben no referente ôs *costumes* ou ás *supersticións*, pois en todas elas cadra o seu estudo. Efeitivamente, é cousa probada pol-a observación dos pobos primitivos que no seu orige, non hai cántiga, historia nin leenda que non corresponda e que non vaia en compaña d'unha aición mais ou menos ritual, sendo, com'observa o sabio etnógrafo Van Gennep, a recitación da cántiga, historia ou leenda, parte integrante e principal do rito, o cual ven ser moitas veces a cántiga ou leenda posta en aición, e a cántiga ou leenda a descripción motivada da aición ritual.

Asina o *Canto de xaneiras* é ben sabidamente parte d'un rito piedoso que lembra e reproduz a adoracion dos pastores de Belé ; a *Oración* ten no seu mesmo texto recoñecido o seu efeito espiritual: as *Verbas de San Xoan* veñen ser un exorcismo ou desconxuro contr'o diaño: e os *Contos* acompañan un coñecido jogo dos nenos. D'eiqui que compre recoller sempre ô mesmo tempo a cántiga e o rito, jogo ou costume de ue forma parte.

Conto

– Paxariño pequeniño
quen che dou ese piquiño?.
– Foi Noso Señoriño.
Repiquin e repiquin
tres graniños encontrín
e levinos ao muiño.
o muiño a moer,
os raiiños a comer
e collin un pol-o rabo
e levino ao mercado
e dironme cairo pesos por él e un cabalo.
O cabalo estaba coxo,
levino ao ferreiro
o ferreiro non estaba
que estaba a muller,
pedinlle unha cunca de caldo
i-ela douma.
A cunca estaba furada;
a culler tiña ferruxe;
eu chaminlle vella chocha;
apurroume os cans de palleiro,

eu escapín a correr
e no medio do camiño
atopei un cabuxiño
e peguinlle unha patada
e fixo meeeeeeeeeeeeeeeeeee...

Recollido en Ponte-Cesures por F. Bouza Brey. Hai versións pubricadas diferenciándose bastante de elas a presente que ten a particularidade de usar a forma dialectal das Rias Baixas que abrangue, como pode verse, unha zona interior estensa.

Conto

– Pico, pico, mazarico
quen che dou tamaño pico.
– Doumo Dios e os meus pecados
para picar nos carballos.
Eu piquei e repiquei
e graiños encontrei.
Leveinos ao muiño,
o muiño a moer,
os ratiños a comer
e collín un pol-o rabo
e leveino ao mercado
e vendín cen reás por bocado;
marchei por unha corredoira torta
atopei unha craba morta,
saqueille unha corna
e púxeme a tocar n-ela
toquei e toquei e volvín a tocar
e viñeron os ladrós
e sacaronme os calzós
e collín a corna e púxenme a tocar
e decía así:
Sebastianciño,
e vós vide aquí
que sete ladrós
me teñen preso aquí
A craba negra
e mais a verdegada
están n-unha caldeira
facendo unha guisada.

Recollido en Senra, concello de Oroso, A Cruña, por Ramón Martínez López, do S. de Estudos Galegos. Ista versión é parescida a pubricada por Murguía *(Historia de Galicia.* – Iª edición.— pax 577). A pirmeira é mais imitante a pubricada por Bailesteros *(Cancionero popular gallego.* – Tº II. – pax 187).

As verbas de San Xoan retornadas

En Tenoiro – Cotobade – dícense estas verbas con certo aditamento final que redondeia a versión mais compreta das pubricadas arastora. (Amador Montenegro Saavedra. – *Boletín de la Real Academia Gallega.* Número 103. – pax. 154):

As trece, trece raiñas do Sol
onde *estourou* o demo maor
e os que andan ao redor
e sinón estourou estourará;
arreda Barrabás
que conmigo nunca entrarás
nin por diante nin por detrás,
nin de noite nin de día
nin no fin da miña vida;
pol-a gracia de Dios e da Virxen María
un padre-nuestro e un ave-maria.

Tamén a entremedian dimpois de invocar «casa *santa* de Xerusalén» un engadido que parece de outra oración sin conesión algunha ca presente. Véxase; é simplesmentes

Bueno Dios, bueno bombre,
bueno santo de mi nombre.

que parez importado modernamentes de outra castelán tal vez semellante, como o xogo de prendas, menzoado por Montenegro Saavedra, de Zafra, provincia de Badaxoz *(Biblioteca de Tradiciones populares.* – Tº II – pax 180)

Recollido por

F. BOUZA BREY

A X I Ñ A A P A R E C E R Á

OS HOMES ALBUM POR CASTELAO

(E D I C I Ó N L A R)

OS HOMES, OS FEITOS, AS VERBAS

O NÓS, n-esta segunda xeira, proponse dar a esta seición meirande movemento e superior utilidade, ocupándose non somentes das pubricacións, mais tamén dos feitos da autualidade galega no orde espirtual, en notas sintéticas e feitas pol-a breve, que han ser o mais istrutivo que poidamos. Ainda non poidemos emprincipiar iste labor, qu'eiqui anunciamos prô número que ven.

LIBROS

HACIA EL BALLET GALLEGO, por Jesús Val (Editorial Ronsel, Lugo, 1924).

Jesús Val tivo a boa ideia d'escribir iste libro que hai tempo debera terse escrito, co-a intención, que já algús acariñáramos, d'orientar n-un senso d'arte grande os Coros Galegos. Sabendo que témol-os elementos pra criarmos algo superior a moitas cousas que andan chamando a atención e as gabanzas pol-o mundo adiante, houbera sido parvada non precurarmos aproveitar o que hai pra darlle o geito preciso é ilo encamiñando por onde debe ser. Jesús Val pensou aixiña no *ballet* – levado pol-os rusos ó mais outo cume – e co-iste pensamento, argallou iste libro d'unha grandisma utilidade, cheo ademais d'ouservacións agudas e atinadas.

O malo é que a imitanza co-a maneira de espresión, e ainda co-a maneira de pensar d'Eugenio d'Ors, fai ás veces pouco simpática a sua leutura.

Estuda Jesús Val sintéticamente o meio aldeán de Galiza e o geito com'os Coros o interpretan. Ven despoixas á sua teoría, e por fin o que se pode facer.

Moitas cousas poidéramos sacar d'il pr'estudalas arredadamentes, pol-os probremas que traguen á nosa consideración. Mais eso pr'oütro día, se Deus quer.

V. R.

L'ORIGINE DE L'HOMME, por A A Mendes-Correa (excerpto de *Scientia*, de Milán) 1924.

O autor esamina o estado autual de probremas das oriqes da especie humán, asegún o evolucionismo trasformista. Nas 12 aproveitadas páxinas da brochura, amoréanse, ditas en duas verbas, no estilo resumido da síntese centifeca, as dificuldades d'iste probrema, que cada día que pasa, non fan mais que medrar. Con verdadeira concencia centifeca, vai o autor reparando en todol-os infroitosos tatexamentos dos sabios pr'escrarecen iste asunto, por mais qu'il fique apegado á tése trasformista, com'ainda o están a mor parte dos inqueridores.

V. R.

L'HEREDITÉ MENDÉLIENNE ET L'ANALYSE ÉTHNOLOGIQUE, pol-o mesmo (Excerpto de *Natur und Mensch*, de Berna, 1922).

Estudo das compricacións qu'o mendelismo trai ós estudos antropológicos y-etnológicos, anque o autor toma en conta o non aparecer moi segura a apricación dos principios mendelianos á herenza na especie humán.

V. R.

NOTAS DE ARQUEOLOGÍA PREHISTORICA GALAICA LOS DOLMENES DE DOMBATE Y DE LA GÁNDARA (CORUÑA). por el Dr. C. Pérez Bustamante – Catedrático de la Universidad de Santiago de Compostela, con lo colaboración de S. Parga Pondal, Profesor de la misma Universidad. Separata del Boletín de la Biblioteca de Menéndez y Pelayo. Santander, 1924.

Estudo detido dos dolmenes menzonados no título e do de Sán, en Parga-Lugo, en compaña d'unha recollida moi compreta de tod'o que deic'agora vai pubricado en col dos dolmenes galegos e d'unha interpretazón ben atinada dos grabados dos megalitos de Dombate e d'Espiñeredo.

Diante d'iste labor aparez unha esposizón crara e sintética da destribuzón dos dolmenes na península e das teorías mais modernas respeito a sua etnoloxía e a sua evoluzón tipolóxica, engadindose tamén datos intresantes relativos os pirmeiros tempos dos metás na Galiza con pubricazón d'algún material inédito.

Compre menzonar asimesmo a bibliografía qu'inza as notas moderna e erudita.

En resume un traballo forte e ben documentado que donaría creto de sabenza os seus autores s'istes xa d'outrora non-o tiveran arrecadado.

F. L. C.

Imprenta LAR. Real, 36 1.º - A CRUÑA

Augas bicarbonatado-sódicas de

MONDARIZ

FONTES DE GÁNDARA e TRONCOSO

Propiedade dos FILLOS DE PEINADOR

MONDARIZ—BALNEARIO está situado a 35 kilómetros de Vigo e a 20 das estaciós de Porriño e Salvatierra de Miño

O Hotel do Estabrecimento está aberto do 1.º de Mayo a 31 de Octubre

Sastrería CRECENTE IRMANS

A MILLOR DE GALICIA

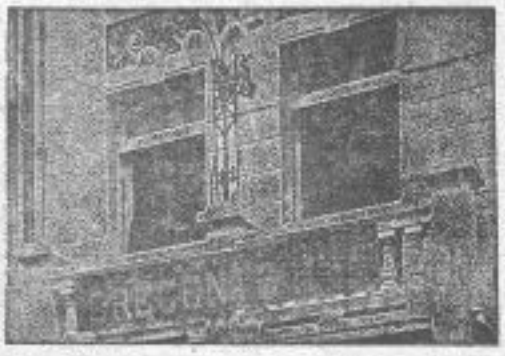

REAL, 28 - 1.º

TELÉFONO 180

A CRUÑA

F. ROMÁN E SACO

DROGUERIA E FARMACIA

Pereira, 19 — Teléfono 28

OURENSE

DISPONIBRE

LEA VOSTEDE A NOVELA MENSUAL

LAR

Adeministración e imprenta REAL, 36 1.º A CRUÑA

SUSCRICIÓN A 6 NÚMAROS 1'60 PESETAS